

הרב משה אליעזר הלוי רבינוביץ

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית במקום איסור מהתורה ואיסור מדרבנן וההבדל ביניהם

■ הקדמה ■ אלו איסורים נדחים מפני
כבוד הבריות ■ העובר על איסור תורה
שיוגג במקום שיש כבוד הבריות: האם
עשיית איסור היא בגדר עברה בקום
ועשה; שוגג בעברה מתמשכת; עברה
שיוגג ועברה באונס ■ הגדרת כבוד
הבריות ■ יסוד החילוק בין איסור מהתורה
לבין איסור מדרבנן: חוקי התורה הם אמת
נצחית; חוקי התורה הם חוקי חיים ■
שיטת הירושלמי בדין כבוד הבריות וכבוד
הרבים ■ סיכום

הקדמה

מאמר זה נכתב לזכרו של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל. במאמרו על כבוד הבריות,
הרב כותב:

הרב סולובייצ'יק אמר לי פעם שבהרבה מקרים בהם הוא בא לפסוק, הגורם
הבסיסי בעל המשקל הרב ביותר המנחה אותו הוא השיקול של כבוד הבריות.
אמנם כשהוא בא לנסח את הפסק ולהעלותו על הכתב הוא נתלה בגורמים

אחרים. ואני משער שתופעה זו אינה קימת רק אצלו, אלא אף אצל פוסקים אחרים.¹

סוגיית כבוד הבריות היא מסוגיות היסוד החוברות וחורזות בעולמה של תורה מן הקצה אל הקצה. היא נוגעת בכל ונמצאת בכל מקום, ובכפוף לגדריה ההלכתיים יש בכוחה לשנות ולהפוך את הפסיקה ההלכתית.

ואולי, משער הרב ליכטנשטיין (שם), דווקא בגלל היקפו ועצמתו של עיקרון הלכתי זה והחשש מפני שימוש יתר באופן לא ראוי ולא מבוקר דיו, מיעטו הפוסקים יחסית מלהשתמש בו לפחות בגלוי.² אולם, מוסיף הרב, אין זה פוטר כל אחד ואחד מאתנו מלהתנהל על פי המושג הרחב של כבוד הבריות כדבר העומד בפני עצמו גם כשאנו מתנגש בערכים אחרים. הווה אומר, כבוד הבריות לא רק כמתיר הלכתי אלא כמטיל אחריות על כל אחד ואחד.

הרב ראה במושג זה כמשקף הגדרת חז"ל למעלת האדם, שנברא בצלם אֱלֹהִים וניתנו בידו הכוח והיכולת להעפיל לגבהים רוחניים ומעשיים (עיין מאמרו הנ"ל; ועיין העמק דבר לנצי"ב, בראשית ב, ז).

כמו בדברים רבים אחרים, הוא היה ראש וראשון לממש בפועל כתורת חיים ממש את התובנות ההלכתיות והמוסריות של הבנה זו. למעשה, המושג כבוד הבריות בהקשרו הרחב היה מרכיב מרכזי ודומיננטי באישיותו, כדיבורו וביחסו לכל אדם. והדוגמאות לזה רבות מספור.

כיוון שכך, כבוד הבריות היה נוכח וניכר בהנהגתו ובפסיקתו ההלכתית, גם אם הדברים לא נאמרו במפורש. אולם על אף פשטות הדברים, יש להדגיש שאצל הרב לא בא הדבר בשום פנים ואופן על חשבון הדקדוק הצרוף והירידה לשורש הדין ההלכתי.

למעשה, מי שמעיין בסוגיית כבוד הבריות, יבחין בשתי נקודות עיקריות שסביבן סובב העניין: החשיבות הגדולה שנתנה התורה ונתנו חכמים לכבוד הבריות; והחשיבות של דיני התורה, העולה על חשיבות כבוד הבריות, כי "אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'" (משלי כא, ל).

במאמר זה, נברר עד היכן מגיעים גבולות ההיתר ההלכתי הנובעים מדין כבוד הבריות: מה גדר כבוד הבריות ומה יסוד ההבחנה בין איסור מהתורה לבין איסור מדרבנן בהקשר

1 הרב אהרן ליכטנשטיין "כבוד הבריות" מחניים 5 [עמ' 8 (התשנ"ג)].
2 עיין סקירה נרחבת במאמרו של יעקב בלידשטיין "גדול כבוד הבריות - עיונים בגלגולה של הלכה" שנתון המשפט העברי ט-י 129 (התשמ"ב).

זה. כמו כן, נעמוד על עמדת הירושלמי, שעולה ממנו שיש מקום לדחות גם איסור מהתורה מפני כבוד הבריות או כבוד הרבים בתנאים מסוימים.

אלו איסורים נדחים מפני כבוד הבריות

מסקנת הגמרא בכרכות (יט ע"ב - כ ע"א), שכבוד הבריות דוחה איסור מהתורה בשב ואל תעשה ולא בקום ועשה, ואילו איסור מדרבנן נדחה מפני כבוד הבריות גם בקום ועשה.

מהלכה זו נגזר דינו של רב יהודה בשם רב בגמרא שם. וזה לשונו:

המוצא כלאים בבגדו - פושטן אפילו בשוק. מאי טעמא? "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'" (משלי כא, ל). כל מקום שיש חילול השם - אין חולקין כבוד לרב.

ובאיסור מדרבנן, הגמרא אומרת שאף על פי שכל האיסורים מדרבנן אסמיניהו על לאו ד"לא תסור", שהוא מן התורה, במקום שיש לחוש לכבוד הבריות, לא אסרו חכמים, מפני שהם אסרו והם אמרו להתיר באופן זה.

הקביעה שאפשר לבטל דין מהתורה בשב ואל תעשה משום כבוד הבריות מוכחת ממה ששנינו בעניין השבת אבדה:³

"והתעלמת מהם" (דברים כב, א) - פעמים שאתה מתעלם מהם, ופעמים שאין אתה מתעלם מהם. הא כיצד? אם היה כהן והיא בבית הקברות או היה זקן ואינה לפי כבודו... לכך נאמר "והתעלמת".

וכן נלמד הדבר ממה ששנינו שההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו חייב להיטמא למת מצווה (משום כבוד המת, שאין לו קוברים), אף על פי שעקב זאת לא יוכל לעשות את הפסת, ונמצא מבטל עשה מהתורה. הוא הדין בכהן ונזיר, שהם חייבים להיטמא למת מצווה.⁴

3 ברכות שם; בבא מציעא ל ע"א.

4 לפרטי הלימוד מן הכתוב בגמרא עיין ברכות שם. הגמרא נזקקה לעוד לימוד, כיוון שאיסורא מממונא לא ילפינן. וביאר רש"י (ברכות יט ע"ב, ד"ה ממנו) שממון קל יותר מאיסור, וממילא אין ללמוד ממה שהתירה תורה משום כבוד הבריות בממון למקרה של איסור. ועיין לקמן מה שהסברנו בשם ה"חתם סופר".

אלא שכבר שאלו הראשונים, שממת מצוה, אנו למדים לכאורה שמותר לעבור על איסור מהתורה משום כבוד הבריות גם בעשה, ולא רק בשב ואל תעשה, שהרי התירה התורה לכהן ולנזיר להיטמא בידיים למת מצוה.

בתירוץ שאלה זו, נחלקו רש"י והתוספות. רש"י אומר שאין ללמוד מכהן ונזיר למקרים אחרים, משום ששם הכתוב מגלה לנו שכשאסרה התורה עליהם להיטמא לנפש, מת מצוה לא היה בכלל האיסור. ממילא, אין פה איסור תורה שהותר בקום ועשה משום כבוד הבריות, והלימוד שאיסור תורה נדחה בשב ואל תעשה משום כבוד הבריות הוא מהשבת אבדה לעניין ממון. ובאיסור, מביטול מצות הפסח, השייך בכל ישראל, בשביל קבורת מת מצוה.⁵

אולם התוספות⁶ מקשים על שיטת רש"י, שאם כן, האם בכל מקום שחל הכלל שעשה דוחה לא תעשה, נאמר שבעצם אין כאן דחייה, אלא שבאופן זה לא נאמר הלאו? לכן מסבירים התוספות שמנזיר שהותר לו להיטמא למת מצוה, אין ללמוד לכל התורה, כיוון שהנזיר יכול להישאל על נזירותו, וממילא הוי לאו קל יותר מסתם לאו. וכן אין ללמוד מכהן, משום שהאיסור המוטל על הכהן להיטמא למת הוא לאו שאינו שווה בכל, שהרי מי שאינו כהן אינו בכלל האיסור, ולכן גם הוא נחשב כלאו קל יותר מלאו רגיל.

ונפקא מינה גדולה בין רש"י לבין התוספות. לדעת רש"י, כבוד הבריות אינו דוחה איסור מן התורה בקום ועשה, אך לדעת התוספות, כשמדובר בלאו שניתן להישאל עליו או בלאו שאינו שווה בכול, כבוד הבריות דוחה את הלאו אף בקום ועשה.

והנה הגמרא אומרת (שבועות ל ע"ב) שחכם היודע עדות לאישה, ואילולא עדותו תבוא האישה לידי עשיית איסור,⁷ חייב להעיד לה, אף על פי שאין זה לכבודו. מוכח מכאן שבמקום שיש איסור תורה, גם אם הוא בשב ואל תעשה,⁸ אין אומרים שכבוד הבריות דוחה אותו. רק בממון, כמו בדין השבת אבדה, אומרים כן. והקשו התוספות ואמרו⁹ שהדבר סותר את מה שלמדנו מן הגמרא בכרכות.

התוספות מתרצים שיש לחלק בין גנאי גדול לבין גנאי קטן, ואיסור תורה נדחה מפני כבוד הבריות בשב ואל תעשה רק במקום שיש גנאי גדול, כמו במת המוטל ברחוב ואין לו קוברים, או כשהכהן צריך לפשוט את בגדיו ברשות הרבים. אבל במקום שיש גנאי

5 רש"י שם כ ע"א, ד"ה שב ואל תעשה.

6 שם, ד"ה שב ואל תעשה.

7 עיין רש"י שם, ד"ה אבל באיסורא.

8 שהרי ביחס לחכם באופן פשוט, זה בגדר שב ואל תעשה.

9 שם ד"ה אבל.

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית

קטן, אין איסור תורה נדחה מפניו. ועדות שיצטרך החכם להעיד גם אם אינה לפי כבודו, היא סוף כל סוף בגדר גנאי קטן.

ואמנם התוספות תירצו עוד תירוץ לקושייתם,¹⁰ אך כבר כתב ה"תומים",¹¹ שהעיקר לדעתם כתירוץ הראשון. ממילא יוצא שיש צורך לדון בכל מקרה לעצמו אם הוא בגדר גנאי גדול או קטן ונמצאנו נותנים דברינו לשיעורין.

העובר על איסור תורה בשוגג במקום שיש כבוד הבריות

האם עשיית איסור בשוגג היא בגדר עברה בקום ועשה

פסק הרמ"א:

כהן ששוכב ערום והוא באהל עם המת ולא ידע, אין להגיד לו. אלא יקראו לו סתם שיצא כדי שילביש עצמו תחילה. אבל אם כבר הגידו לו, אסור להמתין עד שילביש עצמו. ודווקא אם הוא באהל המת, שהוא טומאה דאורייתא.¹²

ולמדנו מדבריו שני דינים:

א. כל זמן שהכהן אינו יודע שיש מת בבית, אף על פי שהוא מיטמא לו, סבור הרמ"א שאין זה בגדר עובר על הלאו בקום ועשה. לכן, יש לקרוא לכהן שייצא סתם, כדי שיתלבש לפני שהוא יוצא. וכן היא דעת הרא"ש (הלכות כלאי בגדים, סימן ו), שאם אדם הולך בשוק כשהוא לבוש בגד שיש בו כלאיים של תורה, ואינו יודע זאת, אין חייבים להזהירו על כך, כדי שלא יצטרך לפשוט את בגדיו בשוק, שלא ימצא מתבזה. וכן פסק הרמ"א (יורה דעה, סימן שג, סעיף א). אולם המחבר (יורה דעה שם) חולק עליו וסובר שמי שרואה את חברו מהלך בשוק לבוש בגד כלאיים, חייב לקרוע את הבגד מעליו. זאת אף על פי שחברו אינו יודע שהוא לבוש בגד כלאיים, כיוון שבזה הוא בגדר מי שעובר על איסור מן התורה בקום ועשה, שהרי הוא נהנה מבגד הכלאיים בכל רגע. וכן משמעות דברי רש"י (ברכות כ ע"א, ד"ה שב ואל תעשה שאני). וכן נראה שגם דעת הרמב"ם כן, שהרי כתב:

הרואה כלאים של תורה על חברו, אפילו היה מהלך בשוק - קופץ לו וקרועו עליו מיד. ואפילו היה רבו שלמדו חכמה. שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה. ולמה נדחה בהשב אבדה?... מפני שהוא לאו של ממון.

10 שבאיסורים, איסור שנעשה על ידי הזולת בגלל האדם הוא בגדר קום ועשה, מה שאין כן בממון. עיי"ש.

11 תומים, סימן כח, אות יב.

12 רמ"א, יורה דעה, סימן שעב, סעיף א. ומקורו בשו"ת תרומת הדשן, סימן רפה.

ולמה נדחה בטומאת מת? הואיל ופרט הכתוב "ולאחותו". מפי השמועה למדו: לאחותו אינו מטמא, אבל מטמא הוא למת מצוה.¹³

הבנה זו במחלוקת שבין הרא"ש והרמב"ם מפורשת בשו"ת נודע ביהודה,¹⁴ האומר גם שאם האדם עובר באופן קבוע על האיסור, גם הרא"ש יודה שאין כבוד הבריות דוחה את האיסור שמן התורה, אף על פי שאינו יודע שהוא לבוש בגד כלאים, והדבר הוא לדעתו בגדר שב ואל תעשה. זאת על פי הבנתו את דעת הירושלמי (כלאיים ט, א), שכבוד הבריות דוחה איסור תורה בשב ואל תעשה רק לשעה אחת. מכאן שמי שרואה את חברו לבוש בגד כלאיים, יש עליו מצווה להפריש אותו מן האיסור, אלא שזה נדחה מפני כבוד הבריות רק לשעה, אבל לא לזמן מרובה.¹⁵

ב. הרמ"א כתב שברגע שנודע לכהן שיש מת בבית, הוא חייב לצאת משם מיד, גם אם אינו לבוש בגדים, אף על פי שיימצא מתבזה, מפני שאין כבוד הבריות דוחה איסור מן התורה בקום ועשה, ואין עצה ואין תבונה כנגד ה'. אמנם נראה שאין חולק על הדין השני ברמ"א, אך כבר העיר אל נכון בשו"ת פנים מאירות (חלק ב, סימן נז) שהדבר תמוה, שהרי דין זה תלוי במחלוקת בין רש"י ובין התוספות בהבנת הסוגיה בברכות, כמו שביארנו לעיל. פסק הרמ"א מתאים לשיטת רש"י, אך לפי התוספות, כיוון שהאיסור המוטל על הכהן, שלא להיטמא למת, הוא איסור שאינו שווה בכול, והוא נדחה מפני כבוד הבריות. לכן, גם אם כהן השוכב ערום בבית שיש בו מת יודע שיש שם מת, הוא חייב להתלבש ורק אז לצאת מן הבית.¹⁶ אך במקרה השני שהבאנו לעיל, שהאדם הולך בשוק לבוש בגד כלאיים מדאורייתא הכול מודים שאם הוא יודע זאת, הוא חייב לפשוט את בגדיו, מפני שמדובר בלאו השווה בכול, ואין כבוד הבריות דוחה איסור מן התורה בקום ועשה.

13 משנה תורה, כלאיים, פרק י, הלכה כט. ויש לעיין בדברי הרמב"ם, שכן מפורש בדבריו, וכן הבין בדעתו בספר שאגת אריה (סימן נח), שמקרים אלו עוסקים בביטול הלאו בקום ועשה. ונמצא להלכה שלא של ממון נדחה משום כבוד הבריות גם בקום ועשה, שלא כדעת רש"י בברכות שהבאנו לעיל, אלא שאין לומדים איסור ממנו, ובאיסורים אין ללמוד ממת מצווה, כיוון שיש בו לימוד מיוחד, ולא הזכיר כלל את מסקנת הסוגיה בברכות, שיש לחלק באיסור תורה בין קום ועשה לבין שב ואל תעשה. וב"אור שמח" על הרמב"ם שם רוצה לומר שיש לתכן שמסקנת הגמרא, שב ואל תעשה שאני, לא הייתה בגרסת הספרים שהיו לפני הרמב"ם.

14 שו"ת נודע ביהודה קמא, אורח חיים, סימן לה.

15 עיין לקמן הע' 42. וראה מה שכתבנו לקמן בגוף המאמר בהבנת הירושלמי, שלא כדעת "נודע ביהודה".

16 עיין גם הערת "מאיר נתיב" (הערה ה) על פירוש הר"ש סירליאו, ירושלמי, ברכות ג, א, ובפירוש "מראה הפנים", ירושלמי, כלאיים ט, א, ד"ה הרי שהיה. ובשו"ת נודע ביהודה קמא, אורח חיים, סימן לה, לומד מכאן שהרמ"א פוסק להלכה כדעת רש"י ולא כתוספות. ומפרשי ה"שולחן ערוך" ביורה דעה שם השיגו על דינו של הרמ"א מצדדים נוספים. עיין "דגול מרבבה", "אבן העזר" ו"יד אברהם".

שוגג בעברה מתמשכת

בשו"ת מחנה חיים¹⁷ חולק על הבנת ה"נודע ביהודה" במחלוקת הרא"ש והרמב"ם. לדעתו, עקרונית, גם הרא"ש סבור שמי שעובר על איסור בשוגג, מחויבים להפרישו גם במקום שיש פגיעה בכבוד הבריות. לכן, אם ראה את חברו רוצה ללבוש בגד כלאיים כדי שלא יהיה ערום, הוא חייב למנוע אותו מללבוש את הבגד, כדי שלא יבוא לידי איסור מן התורה, שאינו נדחה מפני כבוד הבריות. אך המקרה שדיבר עליו הרא"ש (הובא לעיל), הוא במי שלבוש בבגד כלאיים של תורה ואינו יודע זאת. במקרה זה, הרא"ש סובר שאין להודיעו ואין לפשוט את הבגד מעליו, ולא כפי שכתב הרמב"ם. וטעמו של הרא"ש עמו: כיוון שכבר לבש את הבגד, כבר נעשה איסור "לא תלבש שעטנז", וכל זמן שאינו יודע שהוא לבוש בגד כלאיים, אינו עובר על איסור אחר, אלא ממשיך את האיסור שכבר נעשה. וכלל גדול הוא בתורה: כל עברה הנעשית בשוגג, אם נמשכה אפילו כל היום כולו או כל השנה כולה, היא בגדר עברה אחת. והרא"ש מחדש שבמקום כבוד הבריות אין מצווה להפרישו מן העברה. אך ברגע שהלה יודע שהוא לבוש בגד כלאיים, אם ימשיך ללבוש את הבגד, הוא בגדר עושה עוד איסור, וחייב לפשוט את הבגד, גם אם יצטרך לילך ערום ברשות הרבים.

עברה כשוגג ועברה כאונס

עוד כתב שם ה"מחנה חיים" שאם אדם עובר על האיסור באונס, מוכח מדברי הרמב"ם¹⁸ שאין עליו עוון ופטור לגמרי, והדבר נחשב לו כשב ואל תעשה, ואין חייבים להפרישו אם מדובר בכבוד הבריות. בהתאם לזה, טוען ה"מחנה חיים", שדינו של הרמ"א ככהן השוכב ערום בבית שיש בו מת, ואינו יודע על זה, הדן אם נחשב כעובר על איסור אם לאו, תלוי בשאלת הגדרתו כשוגג או כאונס. ובמקום שלא היה יכול לעלות על דעתו שיהיה מת בבית, הוא בגדר אונס וכשב ואל תעשה, ונדחה מפני כבוד הבריות אף באיסור מן התורה. אבל אם היה יכול להעלות זאת על דעתו, הוא בגדר שוגג, ובאנו למחלוקת הרא"ש והרמב"ם, כמו שנתבאר לעיל.

17 אבן העזר, חלק ב, סימן לב. ועיין שם שמוכיח מדברי הרמב"ם במשנה תורה, כלאיים פרק י, הלכה כט, שאם ישראל עובר על איסור במזיד, אין חובה להפרישו.

18 משנה תורה, שגגות, פרק ה, הלכה ו.

הגדרת כבוד הבריות

ה"אור שמח"¹⁹ אומר שיש עקרונית שני מיני כבוד הבריות הנזכרים בדברי חז"ל:

א. כשיש צורך למנוע ביזיון מן האדם. בזה התיירו בכל מקרה איסור מדרבנן אף בקום ועשה, ואיסור מן התורה בשב ואל תעשה.

ב. כשיש צורך לכבד אדם באופן חיובי, בדומה למה שנאמר בגמרא (ברכות יט ע"א), שהיו מדלגים על גבי ארונות של מתים לכבוד מלכים. במין זה של כבוד הבריות, הקלו חכמים רק באיסור שהתורה עצמה הקלה בו במקרים אחרים של כבוד הבריות.²⁰

בכל מקרה, הדין שכבוד הבריות דוחה איסור זה דווקא "בעידנא", כלומר שבזמן שעושה את האיסור, מכבד את הבריות.²¹

והנה שניים מגדולי האחרונים, ר' יצחק בלאזר ור' נפתלי אמשטרדם,²² נחלקו בשאלת הגורם הקובע אם יש לפנינו בעיה של פגיעה בכבוד הבריות.

ר' יצחק בלאזר סבור שכבוד הבריות נמדד לפי האדם המסוים: אם עשיית דבר מסוים היא לפי כבודו אם לאו. ועיקר כבוד הבריות הוא לפי דעת בני אדם, והכל בהתאם לנסיבות.²³

למשל: בעיני הבריות נחשב לא ראוי ולא מכובד שאדם חשוב ומכובד יסחב שק או קופה על גבו ברשות הרבים. לאור זה, האריך לבאר את הגמרא בברכות ואת הגמרא בבבא מציעא, הדנה בדין השבת אבדה. לדעתו, מחלוקת הראשונים בשאלה אם דין "והתעלמת", שנאמר בזיקה להשבת אבדה, נאמר בכל זקן ואינה לפי כבודו או דווקא בתלמיד חכם, יסודה בשאלה אם החזרת אבדה, שהיא עצמה מעשה של קיום מצווה, היא בגדר זלזול בכבודו של כל אדם מכובד או רק בכבוד מי שהוא גם תלמיד חכם.²⁴

19 על משנה תורה, יום טוב, פרק ו, הלכה יד.

20 פירוש, כיוון שהקלה התורה להיטמא למת מצווה משום כבוד הבריות, הקלו חכמים להיטמא טומאה דרבנן לשם כבוד מלכים. אך אסור להוציא ספר תורה בשבת לכרמלית לכבוד המלך, לדעת ה"אור שמח". ועיין מה שכתב בזה בשו"ת כתב סופר, אורח חיים, סוף סימן לז.

21 לכן אסור לתפור בגד בחול המועד למי שצריך אותו לאחר זמן, כדי שלא יהיה לו ביזיון (אור שמח שם). וזה דומה לכלל הידוע, שעשה דוחה לא תעשה דווקא בעידנא.

22 שניהם מגדולי תלמידי של רבי ישראל סלנט.

23 "וכבוד הבריות נערך בכל אחד לפי מעלתו ומצבו, בזמן שיהיו מידותיו מיושבות כראוי ויכול לדון על עצמו מבלי לטעות. ועל זה נאמר במשנה, אבות ו, ד: 'אל תחמוד כבוד יותר מלמודך', שכוונתו הרגלך, כי הכבוד המורגל הוא כבוד הבריות" (מוסר אביך לרא"ה קוק זצ"ל, פרק ג, אות ד).

24 עיין שו"ת פרי יצחק, סימן נב וסימן נד, שהאריך בזה.

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית

בכל אופן, הוא סבור שכבוד תלמיד חכם אינו דוחה איסור או מצווה, אלא כבוד הבריות, ועצם העובדה שהאדם תלמיד חכם יש בה כדי להגדיר מקרים מסוימים כמצב של כבוד הבריות.

לעומתו, סבור ר' נפתלי אמשטרדם שהדין האמור בכבוד הבריות נאמר רק בדבר שהוא גנאי לכל המין האנושי, יהיה מי שיהיה, בדומה למת מצוה ולמי שהולך ערום בשוק, שרוב בני האדם מתביישים בזה. אבל אם הביזיון הוא רק לאדם מסוים, לפי תכונתו ומעמדו, בזה לא שייך לפטור מצד כבוד הבריות.²⁵

לפי זה, טוען ר' נפתלי, יסוד הדין שכבוד הבריות דוחה איסור תורה בשב ואל תעשה, ואיסור דרבנן אף בקום ועשה, הוא בעובדה שבזיון כללי של הבריות נוגע לכבוד המקום, על דרך מה שאומרת הגמרא בסנהדרין (מו ע"ב), שהכתוב אומר "לא תלין נבלתו על העץ... כי קללת א-להים תלוי" (דברים כא, כג). והגמרא אומרת שעובדת היות האדם תלוי יש בה משום זלזול במלך, זלזול בהקב"ה, "כי בצלם א-להים ברא אתו" (בראשית א, כז). וכן הדין בדבר שהוא בעיני הכול בגדר ביזיון.

לעומת זאת, כבוד תלמיד חכם, והחובה שלא ייווצר מצב שיהא התלמיד חכם מזולזל בעיני הבריות, יסודם בכתוב "את ה' א-להיך תירא" (דברים ו, יג). והגמרא לומדת מן הפסוק: "את' - לרבות תלמידי חכמים".²⁶

נמצא שאין למחול על דבר שיש לו זיקה לכבוד הבריות, כיוון שכבוד הבריות יש לו זיקה לכבוד המקום. אך כבוד ששייך לאדם מסוים, אף אם מדובר בתלמיד חכם, ודאי שיכול למחול עליו.²⁷

יסוד החילוק בין איסור מהתורה לבין איסור מדרבנן

הבאנו לעיל שאיסור מדרבנן נדחה מפני כבוד הבריות גם בקום ועשה. רש"י²⁸ אומר שרבנן הסכימו שיעברו על דבריהם משום כבוד הבריות, ומחלו על כבודם לשם זה. וכן אפשר לפרש שעל דעת כן לא אמרו את האיסור או שהתנו מראש שבאופן זה יתבטל,

25 שם סימן נג. והאריך לבאר את הגמרות הנזכרות לעיל ומחלוקת הראשונים בעניין השבת אבדה בהתאם לשיטתו.

26 בבא קמא מא ע"ב.

27 עיין קידושין לב ע"א.

28 ברכות יט ע"ב, ד"ה ודקא קשיא.

שהם אמרו והם אמרו (עיין ספר זוהר הרקיע לתשב"ץ, שורש ראשון). ונאמר בדרשות הר"ן (דרוש ה, נוסח ב): "ולא העמידו דבריהם... מפני כבוד הבריות".²⁹

ה"כתב סופר"³⁰ מביא בשם אביו, ה"חתם סופר", שכשהגמרא בברכות אומרת שאי אפשר ללמוד שידחה כבוד הבריות איסור מן התורה, ממה שלמדנו בעניין השבת אבדה, כיוון שאין למדים איסור מממון, אין כוונתה לומר שהממון קל יותר מן האיסור,³¹ אלא: כיוון שניתן למחול על ממון, בזקן ואינה לפי כבודו חייבה התורה את בעל האבדה למחול על ממונו. אך על איסור שהוא משום כבוד שמים, אי אפשר למחול, ולכן לא ניתן ללמוד מזה על זה. אולם ביחס לאיסורים מדרבנן, כשהם מתנגשים עם כבוד הבריות, מחלו חכמים על דבריהם, מפני שיש בכוחם לעשות זאת. והמקור לזה הוא מה שלימדה אותנו התורה בהשבת אבדה. והדברים מדויקים בדברי רש"י הנזכרים לעיל: "ורבנן אחלוהו ליקרייהו".

והנה בעניין איסור מן התורה, הגמרא אומרת שמי שמוצא כלאיים בבגדו, פושט אותו אפילו בשוק, משום ש"אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'" (משלי כא, ל), ובכל מקום שיש חילול השם, אין חולקים כבוד לרב.

התייחסות דומה אנו מוצאים בגמרא בעירובין (סג ע"א), האומרת כי אף על פי שהלכה היא שאסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו, והעושה כן חייב מיתה, על מנת לאפרושי מאיסורא, כגון שהתלמיד רואה אדם הרוצה לעשות איסור, ורבו יושב שם ושותק, מותר לתלמיד לקפוץ ולהורות הלכה בפני רבו. ומסבירה הגמרא שהטעם לזה הוא: שנאמר "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'", ובכל מקום שיש חילול השם, אין חולקים כבוד לרב.

29 עמ' פז (במהדורת פלדמן). ועיין ראבי"ה, שבת, סימן שצא (מהדורת אפטוביצר), הסובר עקרונית שאין איסור באמירה לגוי בשבת לצורך מצוה גם באיסור תורה. ובעניין טלטול המת בשבת, לא הסתפק, אלא כתב: "ואומר אני, מותר לומר לגויים להביאו, שאיסור אמירה לגוי אינו במקום כבוד המת". משמע שבמקום כבוד המת, היינו כבוד הבריות, לא שייך לומר שיהיה איסור אמירה לגוי. ועיין גם בראבי"ה, הלכות יום טוב, סימן תשיח, שכתב בשם הראב"ן, שביום טוב ראשון נעשים כל צורכי המת כולל איסורי תורה על ידי גויים, ואיסורי דרבנן על ידי ישראל. לעומת הראב"ה, הרמב"ן ב"תורת האדם" (בתוך כתבי הרמב"ן, חלק ב, מהדורת שעוועל, עמ' עו-פ), נוטה לצמצם את דינו של רב נחמן בגמרא בשבת (צד ע"ב), האומר שמותר לטלטל את המת בשבת לכרמלית משום שגדול כבוד הבריות. ורוצה לומר שלא התירו אצל כבוד הבריות אלא איסור שאין לו תקנה, כגון הוצאת כרמלית. אבל טלטול שאפשר לתקן על ידי כיכר או תינוק, לא התירו אלא על ידיהם. וכן התירו דווקא איסור דרבנן שאין לו עיקר מן התורה ככרמלית, אבל לא התירו מלאכה שיש לה עיקר מן התורה אפילו באמירה לגוי. עיי"ש.

30 שו"ת כתב סופר, אורח חיים, סימן לו.

31 אדרבה, יש דברים שבהם הממון חמור יותר כגון שאין הולכים בממון אחר הרוב.

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית

רש"י על אתר אומר שאין תורת חכמה וכבוד ותבונה ויועץ עומדים כנגד חילול השם. ובגמרא בברכות הוא אומר שאינה חשובה כנגד ה'. הוה אומר: אין דבר נחשב כנגד ה', וכל חכמתנו ובינתנו והרגשתנו במקרה זה אינן מעלות ואינן מורידות, ודבר ה' ניצב לעולם.³² ועדיין הדברים טעונים ביאור.

חוקי התורה הם אמת נצחית

ייתכן להבין את דברי הגמרא, "אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'", ביחס לאיסורי תורה, באופן זה.

ה"משך חכמה" (דברים יז, יא) אומר שיש חילוק יסודי בין דיני התורה לבין הדינים מדרבנן, אף על פי שהרמב"ם סבור שכל מי שעובר על הוראת חכמי בית דין הגדול, מבטל מצוות עשה, לעשות "על פי התורה אשר ירוך" (דברים שם) ועבר על איסור לאו, "לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך" (שם).³³

דיני התורה הם בבחינת נצח, ואי אפשר לשנות אותם או לבטלם. ואולם התורה קבעה גם שיש כוח ביד חכמים לקבוע גדרים וסייגים והלכות על פי כללים מסוימים, והעובר על דבריהם עובר על איסור מן התורה, אלא שמראש לא נקבעו דברים אלו לנצח. אדרבה, ניתנה רשות לבית דין אחר בכפוף לכללים מסוימים לבטל ולשנות את מה שקבע בית דין שלפניו.³⁴ משמעות הדבר היא: בעוד דיני התורה הם אמת נצחית שאנחנו חייבים לקיים, בדינים מדרבנן, עיקר ההלכה הוא לשמוע בקול חכמים ולקיים את דבריהם, אף אם דבריהם אינם בגדר אמת מוחלטת, וייתכן שישתנו בעתיד על ידי בית דין אחר.

לפי זה, דין תורה, שהוא אמת מוחלטת ואמת נצחית, אי אפשר לעקור אותו ולדחות אותו בקום ועשה, גם לא בשביל כבוד הבריות, כי אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'. אך בדינים מדרבנן, העיקר הוא לשמוע לדבריהם, ושייך שיתבטל ויידחה במקום כבוד הבריות.

32 "עצה היא הדעת, וחכמה ותבונה ידוע. ואמר שאף באדם שנקבצו כל שלשה אלו אינם כלום נגד ה'. כלומר, במה שאין רצונו של הקב"ה כן, כמו שנאמר (קהלת ט, יא): 'וגם לא לחכמים לחם' וגו'. ועוד, 'אין חכמה'... לומר שאין חולקים כבוד לרב במה שנוגע לה'... ועוד, 'אין חכמה נגד ה'', הכל כאין נחשב. כמו שאמרו (תנא דבי אליהו רבא כא), וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל" (פירוש הגר"א למשלי כא, ל).

33 ספר המצות לרמב"ם, עשה קעד, לא תעשה שיב; משנה תורה, ממרים, פרק א, הלכות א-ב.

34 משנה תורה, ממרים, פרקים א-ב.

חוקי התורה הם חוקי חיים

אפשרות אחרת להבנת הדברים היא על ידי מיקוד הדיון בזיקה שבין חוקי התורה ואיסוריה לבין כבוד הבריות בשני תחומים: חוקים שיסודם במושכלות, שעניינם להבדיל בין אמת ושקר, לעומת חוקים שיסודם במפורסמות, שעניינם להבדיל בין טוב לרע; חוקים הנוגעים לחיי הנפש ממש, שביטולם מבטל את החיים, לעומת חוקים נימוסיים, שאינם בגדר חיי נפש ואף לא בגדר חיי שעה. היינו: חוקי התורה וההלכה לא רק שיסודם במעלה גדולה יותר, אלא הם נוגעים לחיי הנפש ממש, וביטולם מבטל את החיים, ולכן אין חכמה ותבונה וכבוד הבריות עומדים כנגדם, כשם שאין כבוד הבריות עומד בפני צורכי רפואתו וחיוו של האדם.

יסודות אלו מפורשים בדברי הרב הראי"ה קוק זצ"ל. וזה לשונו:

המפורסמות, אם שראוי ללכת בהם להבחין בין טוב לרע, עם כל זה ראוי להשריש שהם פחותים במעלה מהמושכלות האמתיות, כדברי הרמב"ם,³⁵ שידיעת טוב ורע במפורסמות, ממנו יוצא הכרת הנאה והמגונה... על כן משפטי תורת ד' התמימה שנוסדו בטהרת המושכל, נעלים המה מכל חוקי המפורסמות של טוב ורע, ומהם גם כבוד הבריות. על כן בהגיע נגד ד', נגד חוקי תורתו, אין חכמה ואין תבונה ואין עצה, אף על פי שישנם במציאות וראוי ללכת בהם בהיותם בלתי מנגדים חוקי ה'.

גם ראוי להעיר בזה כי ישנם ב' מיני חוקים: יש חוקים שמיוסד תכליתם רק על הנאה והמגונה, להרחיב לבו של אדם ולרומם נפשו בהכרת הנעים והנשגב ולעודן כישרונותיו, ונכנס בכלל זה כל תורת היופי, שמהם יצאו חכמות שונות, כמו הזמרה, הציור, וכיוצא בזה, ויש עבורם גם כן חוקים נימוסיים ערוכים בשכל. ובאשר כל תכלית אלו הידיעות והחוקים שבהם איננו דבר הנותן לאדם חיים, לא חיי שעה, ומכל שכן שחיי עולם אין בידם, יאה לדקדק בכל הליכותיהם ואופני קיבולם, שלא יהיה בהם דבר יוצא מהנימוס והדקדוק של כבוד הראוי... ואין ראוי שתהיה חובת קבלתם למעלה מתכליתם. מה שאין כן חוקים הנוגעים לחיי הנפשות, כמו חוקי הרפואה והתמדת הבריאות, בהם אין להשיג על חוקי נימוס וכבוד, כי תעודתם היא במעלה, שהיא יותר מקפת ומעכבת ומביאה אל השלימות, מחוקי הכבוד...

35 מורה הנבוכים, חלק א, פרק ב.

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית

חוקי תורתנו הקדושה צריכים להכירם בתור חוקי חיים. לא חוקים שבהם יתוקן ויונעם החיים הגשמיים והרוחניים לבד, כי אם חוקים בהם יקנו החיים, החיים הנצחיים וחיי שעה, על כן הם נעלים מכל כבוד והדר מוסכם. לכן במקום שיש חילול השם ופריעת דברי תורת ד' שהיא תורת חיים, אין חולקין כבוד לרב, כי הדברים שנותנים חיים לעולם הם נעלים מכל כבוד מוסכם במנהג אנושי. והכתוב דימה דרכי התורה לרפואה: "אני ד' רופאיך" (שמות טו, כ); "רפאות תהא לשׁיך" (משלי ג, ח); "כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים" (הושע ז, א). אין ראוי לגלות עון מפני הנימוס והכבוד. אבל הרופא כל, הצריך לו לרפואתו לא יחוש לכבוד ונימוס. על כן "כרפאי לישראל, ונגלה עון אפרים", ולא אקפיד רק שיבא הישע לצריכים רפואה.³⁶

נמצא שמלבד היות חוקי התורה נעלים יותר בשורשם, התורה היא תורת חיים, וחוקיה הם חיי נפש ממש, שבלעדיהם אין קיום וחיות כלל. לכן, אין חכמה עצה ותבונה כנגדה, גם אם לעתים, מבחינת ההרגשה הטבעית והכבוד הטבעי, נראה שיש לנהוג אחרת. ומי שאינו נוהג כן, אלא מקדים את הכבוד והנימוס הטבעי לדין התורה בזמן שהם מתנגשים זה בזה, יש בזה משום חילול ה', שהרי הקדים את כבוד הבריות וכבוד האדם לכבוד שמים, וגילה בזה שאין ציווי התורה נחשב בעיניו כחיי נפש.³⁷

והנה מן העובדה שהגמרא לא הסתפקה באמירה "אין חכמה ואין עצה ואין תבונה כנגד ה'", ואמרה גם שבכל מקום שיש חילול ה' אין חולקים כבוד לרב, היה מקום לומר שדווקא במקום שיש חילול ה', שהרואים חושבים שהאדם מקדים את כבוד עצמו או כבוד הבריות או כבוד תלמיד חכם לכבוד המקום, הדין הוא שאינו דוחה איסור מן התורה בקום ועשה. אך במקום שאין חילול ה', הדין הוא שגדול כבוד הבריות, שדוחה איסור מן התורה גם בקום ועשה. ובשו"ת נודע ביהודה, אכן מעלה אפשרות כזאת, אך דוחה אותה, ומסיק להלכה שהאמת היא שרב יהודה מלמד אותנו שעצם עשיית עברה באיסור מן התורה יש בה משום חילול ה', בין רבים רואים את הדבר בין לאו.³⁸

36 עין אי"ה, ברכות, פרק ג, אות לד.

37 עיין ברכות יד ע"א: "אמר רב: כל הנותן שלום לחברו קודם שיתפלל, כאילו עשאו במה". ועיין סידור עולת ראייה, חלק א, עמ' רנז.

38 שו"ת נודע ביהודה קמא, אורח חיים סימן לה, ד"ה ועדיין. ולאור דבריו והסוגיה בברכות, יש מקום לעיין בגדרי חילול ה', שבאופן פשוט דין זה תלוי באופן שמתקבל הדבר אצל הרואים. עיין לדוגמה: בפירוש "דרך חיים" למהר"ל על מסכת אבות ד, ד; "משך חכמה" על התורה, סוף פרשת וילך, בקטע הראשון בפירושו על ההפטרה. ועיין שו"ת פרי יצחק לר' יצחק בלאזר, סימן כו, ד"ה ולכן וד"ה אולם, שהסביר שיסוד המחלוקת בין הרמב"ם לבין הרא"ש, שדננו בה לעיל, הוא בשאלה אם אין כבוד הבריות דוחה איסור תורה בקום ועשה בין במזיד בין בשוגג, שזה דעת הרמב"ם, או שרק כשעושה במזיד אין כבוד הבריות דוחה איסור תורה בקום ועשה, שזה דעת הרא"ש. וביאר שאפשר שטעמו של הרא"ש הוא

שיטת הירושלמי בדין כבוד הבריות וכבוד הרבים

למדנו בירושלמי (כלאים ט, א):

הרי שהיה מהלך בשוק ונמצא לבוש כלאים. תרי אמוראין: חד אמר אסור וחרנא אמר מותר. מאן דאמר אסור, דבר תורה. מאן דאמר מותר, כההיא דאמר ר' זעירא: גדול כבוד הרבים,³⁹ שהוא דוחה את המצוה בלא תעשה שעה אחת. תני: אין מדקדקין במת ולא בכלאים בבית המדרש. רבי יוסי הוה יתיב מתני, והוה תמן מיתא. מן דנפק [=מי שיצא] לא אמר ליה כלום, מן דיתיב [=מי שישב] לא אמר ליה כלום. רבי אימי הוה יתיב מתני, אמר ליה חד לחבריה: את לבוש כלאים. אמר ליה רבי אימי: שלח מנך [=פשוט את בגדך] ויהב ליה.

ה"פני משה" על אתר מבאר שלמעשה אין מחלוקת בירושלמי בשאלת מי שהיה מהלך בשוק ונמצא לבוש כלאים. אלא מאן דאמר אסור מן התורה מדבר במי שלבוש בגד כלאיים מדאורייתא, שהוא אסור, וחייב לפשוט את בגדו אף אם הוא נמצא בשוק; ואילו מאן דאמר שמוותר, מדבר במי שלבוש בגד כלאיים מדרבנן, שבזה הלכה כר' זעירא: גדול כבוד הבריות, שדוחה את הלא תעשה של "לא תסור".

לפי הסבר זה, דברי הירושלמי מתאימים עקרונית למה שלמדנו בבבלי. ומה שמובא בהמשך הירושלמי, שאין מדקדקין במת ובכלאים בבית המדרש, הוא בגדר דין לעצמו, שמשום ביטול תורה אין מדקדקין בזה. ומשמע מזה שאף בטומאה מדאורייתא וכלאים מדאורייתא הדין כן.

ומפורש בדברי הרמב"ן ב"תורת האדם" שלדעת הירושלמי תלמוד תורה דוחה איסור לאו של טומאה ושל כלאים אף באיסור תורה. וזה שלא כדעת הבבלי (עבודה זרה יג

בזה שהגמרא לא הסתפקה באמירה שכנגד איסור תורה "אין עצה ואין תבונה" וגו', אלא הוסיפה שבכל מקום שיש חילול ה', אין חולקים כבוד לרב. וחילול ה' שייך דווקא במזיד.

39 בפירוש "עלי תמר", לסבי מו"ר הרב ישכר תמר זצ"ל, על הירושלמי (כלאים ט, א), זרעים, חלק ב (התש"מ), עמ' כו, ד"ה דאמר ר"ז, כתב: "בנזיר פ"ז ה"א הגירסא 'כבוד הבריות' וכ"ה בכ"ר [=כתב יד רומא] בברכות פ"ג ה"א וכ"ה כאן בהוצאת אמט"ד [=אמסטרדם]. ונראה שבמקור המאמר נאמר דאמר ר"ז 'גדול כבוד הבריות', שרק נוסח זה מתאים כאן גבי כלאים ומיניה יליף לכבוד הרבים אף שחוסר הכבוד אינו נוגע לו [ההדגשה שלי - מ"ר]. כמ"ש בנזיר ובברכות שהספק הוא אם מותר לכהן לטמא לכבוד רבים, וא"כ נכון הגירסא כמ"ש בנזיר ובברכות בכ"ר 'גדול כבוד הבריות'. אולם גם הגירסא שלפנינו... נכונה, שכן דרכו של הירושלמי לפעמים לשנות מקור המאמר להביע אותו בתולדה היוצא ממנו לשם פתרון הספק. ושיעורו, דאמר ר"ז גדול כבוד הרבים, היינו מדקאמר גדול כבוד הבריות. דוק מיניה דה"ה הדין גדול כבוד הרבים".

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית

ע"א; עירובין מז ע"א), הסובר שמשום תלמוד תורה נדחית רק טומאה מדרבנן ולא טומאה מדאורייתא.⁴⁰

אולם פשט דברי הירושלמי אינו כהבנת ה"פני משה", אלא שנחלקו האמוראים בשאלה אם דוחים איסור מן התורה מפני כבוד הבריות אם לאו. וכן כתב בפירוש "עלי תמר" על הירושלמי.⁴¹ וזה לשונו:

מפורש בגמרא כאן שהוא שלא כמסקנת הבבלי בברכות יט, שכבוד הבריות אינו דוחה אלא איסור דרבנן... אכן למסקנת הירושלמי פליגי בזה אמוראי. ולמאן דאמר מותר, דוחה אפילו איסור לא תעשה דאורייתא שעה אחת. וכן הוא סתמא בירושלמי ברכות ג, א ונזיר ו, א, כמאן דאמר מותר ודוחה אפילו איסור תורה. וכן הוא בפירוש הר"ש סירליאו בברכות. וכן כתב (הפני משה עצמו בפרוש) מראה הפנים בברכות ובנזיר, אולם כאן נדחק להוציא דברי הירושלמי ממשמעותם ואינו נראה כלל.

לפי הבנה זו, מובן גם המשך הירושלמי, "תני: אין מדקדקין במת ולא בכלאים בבית המדרש", שפירושו שכשם שמצינו שאיסור תורה נדחה לשעה אחת מפני כבוד הבריות, כן נדחה איסור תורה לשעה אחת מפני תלמוד תורה.

אלא, כפי שמבאר ה"עלי תמר" באריכות (בהמשך דבריו), מי שסובר שכבוד הבריות דוחה גם איסור מן התורה, מדובר בדחייה רק לשעה אחת, אבל לא לתמיד ובאופן קבוע. ובזה דיבר הירושלמי, היינו במי שהולך בשוק לבוש בגד כלאיים, ונשאלת השאלה אם הוא חייב לפשוט את הבגד מיד או שיכול להמתין עד שיגיע לביתו. וכן מה ששנינו בירושלמי (ברכות ג, א; נזיר ו, א), שמיטמא כהן לכבוד הרבים, ואפילו בטומאה דאורייתא, הכוונה דווקא לשעה אחת.

אם כן, גם אם נסבור שכבוד הבריות דוחה איסור מן התורה, יהיה הבדל ברור בין איסור מן התורה לאיסור מדרבנן. באיסור מדרבנן, אין הגבלה של שעה אחת. וכל זמן שכבוד הבריות לפנינו, יידחה האיסור ואפילו לזמן רב. מה שאין כן באיסור מן התורה. כך למשל כשיש לעני רק בגד אחד ללבוש והוא עשוי כלאיים: אם מדובר בכלאים מדרבנן, יידחה האיסור משום כבוד הבריות לכל משך הזמן שהעני זקוק לבגד זה. אך אם הוא

40 כתבי הרמב"ן, חלק ב, מהדורת הרב שעוועל, עמ' קד-קה. וכן מפורש ברא"ש, כתובות, פרק ב, סימן ד.
41 עלי תמר, שם.

עשוי כלאיים מדאורייתא, לא יוכל העני ללבוש בגד זה תמיד, ורק לשעה אחת נדחה איסור תורה מפני כבוד הבריות.⁴²

ויש להוסיף כי לעניין כבוד הבריות, הירושלמי מביא מחלוקת בין אמוראים בשאלה אם הוא דוחה גם איסור תורה אם לאו. אך בעניין כבוד הרבים, משמע במפורש הן מן הירושלמי בברכות (ג, א) הן מן הירושלמי בנזיר (ז, א), שהמסקנה היא שכבוד הרבים דוחה איסור תורה. ולכן כוהן יכול להיטמא אף באיסור תורה מפני כבוד הרבים. ועיין שו"ת מחנה חיים⁴³, שמעלה שיש מקום לחלק בין כבוד הבריות לכבוד הרבים. לדעתו, גם אם נבין שלדעת הירושלמי, איסור תורה אינו נדחה מפני כבוד הבריות, פשוט שהוא נדחה גם משום כבוד הרבים.⁴⁴

נמצאנו למדים שיש מקום לומר שלפי הירושלמי, איסור תורה יכול להידחות גם בקום ועשה הן מפני כבוד הבריות הן מפני כבוד הרבים הן מפני תלמוד תורה, ובלבד שיהא זה לשעה אחת.

ונראה לבאר בדעת הירושלמי שמשמעות האמירה שהאיסור נדחה לשעה אחת אינה ביטול האיסור. בדומה למה שמצאנו שיש דין הוראת שעה על פי נביא: שאם הנביא אומר שיש לעבור על איסור תורה לשעה אחת, חייבים לשמוע לו בכל איסורי תורה פרט לעבודה זרה. וגם הלכה היא שעשה דוחה לא תעשה "בעידנא", כלומר שבזמן שהאדם מקיים את מצוות העשה, הוא עובר על לאו, כגון כשיש לתינוק בהרת על מקום המילה, וכדי לקיים את המילה, שהיא מצות עשה, האדם נאלץ לעבור על הלאו שלא לקוץ את הבהרת, ולא יעלה על הדעת שההיתר ייחשב כביטול הלאו או עקירתו. אלא שבמקרה המסוים, יש להכריע באופן מסוים, אם מצד כללי התורה וההלכה או מצד הוראת שעה. וזה לשון הריטב"א בעניין זה (יבמות צ ע"ב, ד"ה ונגמר מיניה):

42 הגדר של שעה אחת הוא שיסיים את המעשה שהוא עסוק בו בשעה זו ולא מעבר לה. וכך הבין גם בשו"ת נודע ביהודה קמא, אורח חיים, סימן לה. אלא שעל עצם הבנתנו בדברי הירושלמי חולק ה"נודע ביהודה" שם, כפי שהבאנו לעיל בגוף המאמר. דעתו היא שאמנם הירושלמי מדבר במי שלבוש בגד כלאיים דאורייתא, אלא שנחלקו האמוראים אם זה בגדר קום ועשה או בגדר שב ואל תעשה. והאמורא שהתיר סבור שהוא בגדר שב ואל תעשה, ובכל אופן התיר משום כבוד הבריות רק בתנאי שיהא לשעה אחת בלבד. ונמצא לכאורה שהירושלמי מחמיר יותר מהבבלי. ויותר נראה ל"נודע ביהודה" שכן היא גם דעת הבבלי. וכן היא דעתו להלכה, שכבוד הבריות דוחה איסור תורה בשב ואל תעשה רק לפי שעה.

43 שו"ת מחנה חיים, חלק ב, אבן העזר, סימן לב, סוף אות ב, ד"ה הרי מבואר.
44 יש להעיר שמסברה ניתן בהחלט לומר ש"כבוד הרבים" עדיף מ"כבוד הבריות", כמו שכותב ה"מחנה חיים". וייתכן שבוז אף הבבלי לא יחלוק. אולם אם כל דין "כבוד הרבים" יסודו בדין "כבוד הבריות" (עיין לעיל, הע' 39), ראוי לומר שדיו לבא מן הדין להיות כנידון. ועיין בפירושו ספר חרדים על הירושלמי בברכות שם, שנדחק לומר שאין כוונת הירושלמי לומר שכבוד הרבים דוחה איסור תורה, אלא רק שדוחה ספק איסור תורה.

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית

וכן הלכתא דשב ואל תעשה. בית דין עוקרין או אפילו לא תעשה לצורך השעה או הפקר ממון לעולם. אבל לעקור לא תעשה לדורות - אין להם רשות.

נמצא שגם אם נסבור שכבוד הבריות דוחה איסור תורה לשעה אחת, אין בזה משום ביטול איסור התורה. אך בלא המגבלה של שעה אחת, ניתן לראות זאת כביטול האיסור ממש, ולכן זה שייך רק באיסור דרבנן ולא באיסור תורה.

הבנה זו בדברי הירושלמי יכולה לעלות בקנה אחד גם עם מה שביארנו לעיל מתוך דברי ה"משך חכמה", שדיני התורה אינם נדחים בקום ועשה מפני כבוד הבריות, מפני שהם אמת נצחית שאינה ניתנת לשינוי. ויש לומר שדחייה לשעה אינה פוגעת ואינה מבטלת את נצחיותם של דיני התורה.

ראיה לדבר יש בדברי הרמב"ם ומוני מצוות אחרים, הסוברים שבכלל תרי"ג מצוותיה של התורה, יש למנות רק מצוות הנוהגות לדורות, אך מצוות שנאמרו לשעתן אינן נמנות במניין המצוות, כיוון שאינן בכלל מה שנאמר בתורה: "תורה צוה לנו משה, מורשה קהלת יעקב" (דברים לג, ד). כלומר, רק מה שיתמיד לדורות הוא בגדר ירושה.⁴⁵

ובהגדרת מצוה הנוהגת לדורות, כתוב ב"ספר החינוך" (מצוה צו):

כל מצוה שלא נצטוונו עליה לזמן ידוע, אף על פי שיש לה הפסק בזמן מן הזמנים מצד גלותנו או בסיבת דבר אחר... מצוה הנוהגת לדורות היא נקראת.⁴⁶

סיכום

השתדלנו לסרטט קווים מרכזיים ומנחים בסוגיית כבוד הבריות תוך ברור יסודותיה ועד היכן מגיע היקפה של הלכה זו. ונסכם בקצרה את עיקרי הדברים:

א. המקור להלכה שכבוד הבריות דוחה איסורים מן התורה: בממון, מדין השבת אבדה; באיסורים, מביטול מצות הפסח בשביל קבורת מת מצוה.

ב. מסקנת הבבלי בברכות, וכן נפסק להלכה, יש לחלק בין איסור תורה, שנדחה מפני כבוד הבריות רק כשעובר על האיסור בשב ואל תעשה, לבין איסור דרבנן, שהאיסור נדחה גם בקום ועשה, ויש שתי דעות בעניין היקפו של ההיתר.

45 רמב"ם, ספר המצוות, השורש הרביעי.

46 עיין גם רמב"ם, ספר המצוות, עשה קפז.

יש מי שמצמצמים את היקף הדין. לדעת התוספות בשבועות, איסור תורה נדחה רק כשיש גנאי גדול. ולדעת ה"נודע ביהודה", איסור תורה נדחה רק לפי שעה.

ויש מי שמרחיבים את היקף הדין. לדעת התוספות בברכות, באיסור שאינו שווה בכל (טומאת כהן למת), ואיסור שאפשר להישאל עליו (נזיר), נדחה איסור תורה מפני כבוד הבריות גם בקום ועשה. ואין כן דעת רש"י והרמ"א הסוברים שאין לחלק בין סוגים שונים של לאו, ובכל מקרה אין כבוד הבריות דוחה אותם בקום ועשה. ולדעת הרמב"ם בהלכות כלאיים, בדבר שבממון נדחה איסור תורה גם בקום ועשה, בניגוד לדעת רש"י בברכות ובניגוד למסקנת הסוגיה שם.

ג. שיטת הירושלמי, כבוד הבריות (וכבוד הרבים) דוחה איסור תורה גם בקום ועשה, אך רק לשעה אחת (ר"ש סירילאו; "עלי תמר"; שלא כהבנת ה"נודע ביהודה").

ד. יש מחלוקת בשאלה אם העושה עברה בשוגג הוא בגדר קום ועשה (רמב"ם, רש"י ו"שולחן ערוך") או בגדר שב ואל תעשה (רא"ש; רמ"א; "נודע ביהודה").

ה. עקרונית, גם לדעת הרא"ש, עשיית מעשה בשגגה היא בגדר קום ועשה, ואף הוא סבור שמי שרואה אדם הרוצה ללבוש בגד כלאיים מן התורה חייב למנוע אותו. אבל כשכבר עשה את האיסור, שהוא עכשיו בגדר שוגג בעברה נמשכת, דינו לדעת הרא"ש כדין שב ואל תעשה כשהדבר מתנגש עם כבוד הבריות ("מחנה חיים").

ו. אנוס נחשב בכל מקרה כשב ואל תעשה ("מחנה חיים").

ז. כבוד הבריות יכול להיות באופן של מניעת ביזיון ובושה לאדם, ובאופן חיובי בנתינת כבוד לאדם. ויש נפקא מינה ביניהם למה שהתירו חכמים ("אור שמח").

ח. נחלקו האחרונים בהגדרת כבוד הבריות, אם ביחס לאדם המסוים (הר"י בלאזר) או ביחס לכלל המין האנושי (ר"נ אמשטרדם).

החילוק בין דין תורה לדין דרבנן יסודו לא רק בעובדה שמבחינה עקרונית דין תורה חמור יותר מדין דרבנן, אלא בהבנה שדיני התורה וחוקיה הם אמת נצחית ("משך חכמה"), והם חוקי חיים שבאמצעותם קונים בני אדם חיים, ועל כן נעלים הם מכל כבוד והדר (עין אי"ה).

מכאן לדבר העיקרי הנלמד מן הסוגיה, שהוא דווקא היסוד הכפול הטמון בה.

א. החשיבות העצומה של כבוד הבריות בתורה ובתפיסת חז"ל והשפעתה להלכה.

ב. חשיבות דיני התורה, העולה על חשיבות כבוד הבריות, כי אין עצה ואין תבונה כנגד ה'.

כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית

ההשרשה של המסר הכפול הזה כחלק מאישיותו של כל אדם, ובוודאי של כל תלמיד חכם ופוסק הלכה, היא מוכרחת. אך בחברה שיש בה לא מעט ערבוב ערכים של טוב ורע ושל אמת ושקר, היא נצרכת מאוד כחלק מן היכולת לאזן בין ערכים בהתמודדות ההלכתית מפני רוחות חדשות הנושבות חדשים לבקרים.